

Bilim ve Ütopya

Sayı: 154

Yıl: 13

Nisan 2007 Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

5 YTL (KDV Dahil)

İlk Türk Filozofu FÂRÂBÎ

İslam felsefesini sistenleştiren düşünür

Prof. Dr. Yaşar AYDINLI
Prof. Dr. Mehmet BAYRAKDAR
Prof. Dr. Melek Dosay GÖKDOĞAN
Doç. Dr. Ömer Mahir ALPER
Doç. Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA
Doç. Dr. Şahin FİLİZ
Doç. Dr. Ahmet Hakkı TURABI
Yrd. Doç. Dr. Ayşe Sıdıka OKTAY
Dr. Aydın TOPALOĞLU
Heinrich SIMON

154

154

154

Fârâbî ve mûsikî

Fârâbî'nin müziğe dair *Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr*, *Kitâbü İhsâ'i'l-İkâât* ve, *Kitâb fil-İkâât* adlı üç eseri bulunmaktadır. Greklerin müzik nazariyatına dair eserleri, İslam dünyasını büyük ölçüde etkilemişse de Fârâbî, çalışmalarında, Grek eserlerini açıklamakla kalmamış, Greklerden eksik bir şekilde intikal eden nazarî bilgileri de tamamlamıştır.

İslam dünyasında müzik nazariyatına dair ilk eserler MS 8. yüzyılın sonlara doğru kaleme alınmaya başlamışsa da, MS 9. yüzyıl bu alandaki sistematik çalışmaların ortaya çıktığı dönemi teşkil eder. Grek müzik eserlerinin Arapçaya tercümesiyle birlikte İslam dünyasında ilk defa sesin fiziksel ve matematiksel temelleri incelenmeye başlamıştır. MÖ 6. yüzyıldan itibaren müzik nazariyatına dair çalışmalar yapan Greklerin bu eserleri, İslam dünyasında yazılan ilk müzik nazariyatını büyük ölçüde etkilemiştir.(1) Grekçeden Arapçaya tercüme edilen bu eserler arasında müzikle ilgili olarak Aristo'nun *Problemata'sı* ile *De Anima'sı*, Themistius ile Afrodisyalı Alexandros'un bu iki esere dair şerhleri, Aristoxenes'in iki eseri, Öklid'e atfedilen iki müzik eseri, Nikomachos'un bir risalesi ve Batlamyus'un *Harmonika'sı* vardı.(2)

Her ne kadar İslam düşünürleri bu dönemlerde Grek bilim ve felsefesi etkisinde kalsalar da, mevcut mirası kendi kültür ve düşünceleriyle zenginleştirmişler ve ortaya orijinal bir müzik literatürü çıkarmışlardır. İslam dünyasında müziğe dair yazılmış en önemli eserlerden biri de şüphesiz *İhvân-ı Safâ Risaleleri*'dir. 9. yüzyılda derlenen elli bir risaleden beşincisi müzik ilmine ayrılmış; bu risalede sesin özellikleri, müziğin ruha tesiri, müzik aralıklarının sayısal ifadeleri, müzik ile kozmos arasındaki güçlü ilişki, duyu organlarının sesi alma keyfiyeti, seslerin uyuşumu, mizaçlarla sesler arasındaki ilişki, kompozisyona dair kurallar, enstrümanlar, ritm ve ud konuları

değerlendirilmiştir. İslam dünyasında Pisagorcu anlayışın temsilcisi olan İhvân-ı Safâ'ya göre müzik, filozoflara ait bir sanattır; bundan dolayıdır ki müziği evrensel ahlak anlayışlarının paralelinde ele almışlardır.(3)

İlim ve sanat alanlarında Arap rönesansının gerçekleştiği parlak bir devir olan MS 9. yüzyılda yaşamış olan Ya'kub b. İshâk el-Kindî (ö. 874), yazdığı eserlerle müzikte ilmî ekolün de kurucusu ve temsilcisi olmuştur. Yunus el-Kâtib (v.765 ?), Halil b. Ahmed el-Ferahidî (v. 791), İshak el-Mevsilî (v. 850) gibi önceki alimlerin yazdıkları eserlerde mûsikî, profesyonel anlamda ele alınmazken Kindî, İslâm âleminde müziğin kaidelerini ortaya koyan ilk kimse olmuştur. Asaleti, zenginliği, ilmî kişiliği, zekâsı ve çalışkanlığı sayesinde birçok eser telif eden Kindî bilindiği kadarıyla müziğe dair on adet eser yazmakla birlikte ancak şu dört eseri günümüze ulaşabilmiştir: 1) *Risâle fi Hubr Sınâ'ati't-Telif*, 2) *Kitâbü'l-Musavvitâti'l-Veteriyye min Zâti'l-Veteri'l-Vâhid ilâ Zâti'l-Aşrati'l-Evtâr*, 3) *Risâle fi'l-Luhûn ve'n-Nağam*, 4) *Risâle fi Eczâ Hubriyye fi'l-Mûsîka*. Kaleme aldığı eserlerle bu alanda bir nevi Fârâbî'ye öncülük etmiş; Fârâbî de bu yolu geliştirmiştir.(4)

Felsefede Aristo'dan sonra "Muallim-i Sâni" (İkinci Üstad), müzik ilminde "Muallim-i Evvel" (Birinci Üstad) olarak kabul edilen Ebu Nasr Muhammed b. Tarhan b. Uzlûğ el-Fârâbî (ö. 950), müzik nazariyatını Aristo, Themistius ve Öklid gibi ünlü Grek alimlerin Arapçaya tercüme

Fârâbî'nin, eserlerinde, enstrümanlarla ilgili detaylı bilgiler vermiş olması ve ses fiziği alanında Yunanlıları aşması, ona müzik tarihinde müstesna bir yer kazandırmıştır.

edilen eserlerinden tanımıştır. Kindî'nin eserlerine de vâkif olan Fârâbî'nin müziğe dâir *Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr*, *Kitâbü'l-İhsâi'l-İkâât*, *Kitâb fil-İkâât* adlı üç eseri vardır. Günümüze de ulaşan bu eserlerde Fârâbî, sadece Grek eserlerini açıklamakla kalmamış, Greklerden eksik bir şekilde intikal eden nazarî bilgileri tamamlamış ve hatta hatalarını düzeltmiştir. Enstrümanlarla ilgili detaylı bilgiler vermiş olması ve ses fiziği alanında Yunanlıları aşması, ona müzik tarihinde müstesna bir yer kazandırmıştır.(5)

Mûsikîyi, "makam ve melodi türlerini, bunların nelerden ve nasıl teşekkül ettiğini, daha tesirli ve güzel olmaları için ne gibi işlemler yapılacağını araştıran bir ilim dalı" şeklinde tarif eden Fârâbî, bu ilmi "riyâzî ilimler". (aritmetik, geometri, astronomi, mûsikî) içerisinde saymıştır. Ona göre bu ilmin pratik ve teorik olmak üzere iki yönü vardır. Pratik yönü yani icra tarafı, seslerin daha güzel sunulması için gerekli şartları sağlamaya çalışırken; teorik yönü ise pratikle ilgili olan bütün bu işlemlerin ilmi temellerini araştırır ve prensipler halinde ortaya koyar.(6)

Fârâbî'den önceki alimler müzik konusunda "sayıları kainatın aslı birer anahtarı" olarak gören Pitagoras ve öğrencilerinin tesirinde kalmalarına rağmen, Fârâbî müziğe, sayıları bir kenara bırakarak daha çok duyumla önem veren Aristoxenes ve bu nazariyeyi destekleyen Ptolemy ve Öklid gibi yaklaşmıştır. Zira Aristoxenes'e göre işitme, zekâ ve hafıza, müziği anlamada büyük rol oynar ve müziksel duyum, sesler arasındaki aralıkların matematiksel hesaplarından daha önemlidir. Gerek İhvân-ı Safâ ve gerekse Kindî'de görülen Pythagoras ve Platon ekollerinin yansımaları Fârâbî'de mevcut değildir. Mûsikîdeki seslerle sayılar ve gök cisimleri ile sesleri arasında güçlü bağlar kuran ve bu görüşleri temellendiren düşünceye Fârâbî'de rastlamak mümkün değildir.

Fârâbî'nin mûsikî ilminde Grek müelliflerini kaynak aldığı bilinen bir gerçek olmakla birlikte onun asil gerçekleştirdiği şey, mevcut mûsikîyi Greklerin mûsikî nazariyatı eserlerinden yararlanarak belirli bir sistem içine sokmak ve kurallarını koymak olmuştur. Zira Fârâbî *Kitâbü'l-*

Fârâbî'nin Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr'i, Batı ve İslam dünyasında müzik teorisi üzerine yazılmış Arapça kitaplar arasında en kapsamlı ve sistematik olanıdır.

Mûsîka'l-Kebîr'i Greklerden gelen bilgiler "eksik" olduğu için yazdığını ifade etmektedir. Bu eser bilimsel anlamda hakikaten Grekleri aşmış ve enstrümanlar ilk defa bu kadar teferruatlı bir şekilde tetkik edilmiştir. İyi bir riyaziyeçi ve fizikçi olan Fârâbî, mûsikînin teorisine hakikî değerini vermiş ve Greklerin hatalarını tekrarlamamıştır.(7) Fârâbî'nin bizzat enstrüman icracısı olması, mûsikînin pratiğiyle ilgili tartışmalarda konumunu güçlendirmiştir.(8) Böylece sesin fizik temellerini daha derinlemesine inceleyerek, sesin fiziği konusunda mühim hizmette bulunmuştur.

Fârâbî'ye göre bir insanın herhangi bir sanatta iyi bir teorisyen (nazariyatçı) olabilmesi için bu alana ait ilkeleri iyi bilme, bu ilkelerin bu alana ait şeylerde doğuracağı zarurî sonuçları ortaya çıkarma ve doğruyu eğriden ayırt edebilmek için diğerlerinin görüşlerini değerlendirerek hatalarını düzeltme ve bunları çözüme kavuşturma yeteneğine sahip olması gerekir.(9)

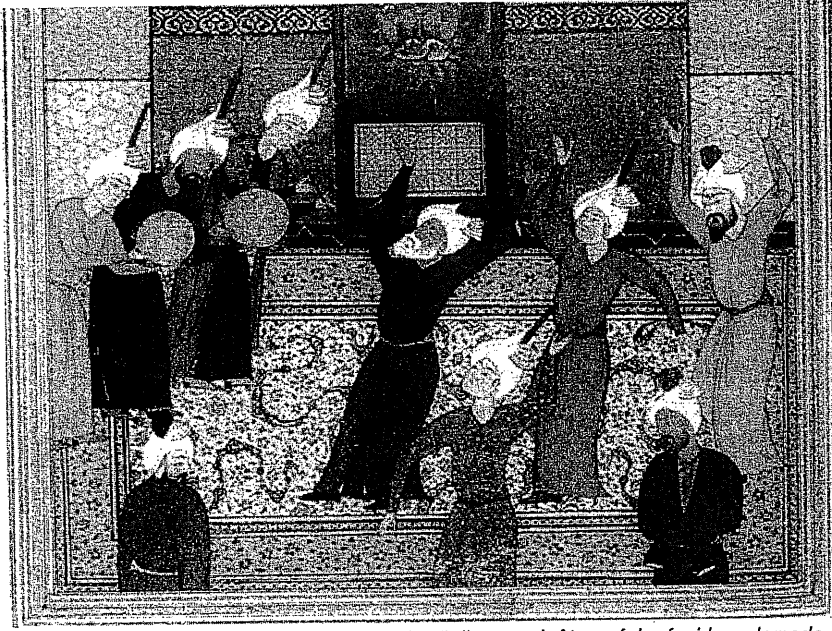
Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr

Aynı zamanda iyi bir icracı olan Fârâbî'nin *Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr'i*, Batı ve İslam dünyasında müzik teorisi üzerine yazılmış Arapça kitaplar arasında en kapsamlı ve sistematik olanıdır. Bu eser geniş yankılar uyandırmış; Paris, Salamanca ve Bağdat'ta ders olarak okutulmuştur.(10) Baron Cara de Vaux eser hakkında "Şark (Doğu) mûsikîsi nazariyatına dair yazılmış en önemli eserdir" derken ünlü şark mûsikîsi araştırmacısı Henry George Farmer "zamanımıza kadar mûsikî nazariyatına dair yazılmış olan en kapsamlı eser" demektedir.(11)

Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr'e yazdığı önsözde Fârâbî, eserini iki kitap halinde tasnif ettiğini, iki ana bölümden oluşan birinci kitapta toplam sekiz makale, ikinci kitapta ise dört makalenin yer aldığını belirtmiştir. Bugün elimizde olan eserde sekiz makale vardır. İçinde dört makalenin olduğu ve Grekleri eleştirdiği bu ikinci kitap ne yazık ki herhangi bir yerde tespit edilememiştir.(12) Kayıp olan bu kitapta o, önceki mûsikî nazariyatçılarının görüş ve prensiplerini anlatmış; bunlarla ilgili olarak değerlendirmelerde bulunarak tenkitlerini dile getirmiştir. Bugün *Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr* olarak bildiğimiz ve kullandığımız eser Fârâbî'nin *Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr*'nin ilk kısmıdır. Zira elimizdeki eser bir bütün olarak mûsikînin nazariyatından bahsetmekte; eskilerin görüşlerinin değerlendirildiği herhangi bir bölüm bulunmamaktadır. İşte bugün kayıp olan bu ikinci bölümde daha önceki bilgiler ve görüşler değerlendirilmiş ve bazı yerlerde Grekler tenkit edilmiştir. Eserin bu kısmının bulunması halinde Grek mûsikîsine ait birçok soru da aydınlanacaktır.

Bu eserde müellif sırasıyla, makam ve makam sınıflaması, insan için daha doğal olan makamlar, ses ve sesin tizlik-pestliği, dörtlü aralıklar (cins) başta olmak üzere aralıklar ve çeşitleri, sesin (nota) oluşumu ve tizlik-pestliği, aralıklar ve türleri, seslerin birleşme ve ayrılmalarıyla elde edilen aralıklar, dörtlü aralık (cins) ve çeşitleri, dörtlü aralığı oluşturan daha küçük aralıklar, ritim ve türleri, ud, tanbur, mizmâr (ney), surnây (zurna), rebab (yaylı bir enstrüman) ve mi'zef, müzikal kompozisyonun kuralları, ritim ve geleneksel ritim kalıpları, müzikal kompozisyonun seslendirilmesi konularından bahsetmiştir.

Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr'de daha çok sesin fiziği üzerinde durulmuş; aralıklar, tetrakortlar ve diziler gibi ses sistemine yönelik konulara geniş yer ayrılmıştır. Eserdeki skala sistemi, Greklerin "Büyük Mükemmel Sistemi"ne benzemektedir. Aynı zamanda Fârâbî'nin iyi bir mûsikî icracısı olması, *Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr*'de mûsikînin icra yönünden de ele alınmasını sağlamıştır. "İlmü'l-Amelî" olarak da isimlendirilen mûsikînin icra yönü *Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr*'de oldukça

Fârâbî'nin eserleri kendinden sonrakileri müzik nazariyâtı ve felsefesi konularında oldukça etkilemiştir.

kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Böylelikle sesin fizik temelleri derinliğine incelenmiş ve eser, ses perdelerinin (nota) kapalı kalmış konularına açıklık getirmiştir.(13)

Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr, müzik nazariyatı ve bilhassa müzik felsefesi konularında İbn Sînâ'nın yazdıkları başta olmak üzere müteakip asırlarda yazılan müzik eserlerini oldukça etkilemiştir. Bazı müellifler, özellikle Grek müzikî tesirinin açık bir şekilde görüldüğü bu eserin etkilerinin Abdülkadir el-Merâğî'ye (ö. 1435) kadar uzandığını ifade etmektedirler. Konuyu bu açıdan değerlendiren d'Erlanger, Fârâbî ve eseri hakkında "peşinden gelenler için süper bir müellif ve süper bir eser" ifadesini kullanmaktadır.(14)

Eser Gattas Abdülmelik el-Haşebe ve Dr. Ahmed Mahmud el-Hıfni'nin tahkikiyle 1967 yılında Kahire'de neşredilmiştir. Ayrıca Baron Rodolph d'Erlanger, 1930'lü yıllarda yayımlanan *La Musique Arabe* isimli altı ciltlik eserin bir ve ikinci ciltlerinde eserin Fransızca çevirisini yapmıştır. Ayrıca Henry George Farmer, 1934 yılında Glasgow'da yayımlanan *Collection of Arab Writers On Music* adlı eserinde *Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr*'den bazı pasajları İngilizceye çevirmiştir.

Kitâbü İhsâü'l-İkâ'ât

Fârâbî'nin yalnızca ritim (ikâ) konusunu ele aldığı bu eseri tek nüsha olup, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 1705 numaralı bir mecmua içerisinde 59b-90a varakları arasındadır. Eserden anlaşıldığı kadarıyla Fârâbî, *Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr*'i yazdıktan bir süre sonra ritmin pratik (icra) yönünün yeterince anlaşılmadığını ve farklı bir metotla ritmi ele alması gerektiğini düşünerek bu eseri kaleme almıştır. Zira *Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr*'de nazarı olarak ele alınan ritim konusu, bu eserde amelî yönden örneklerle değerlendirilmektedir. Zaten müellif eserin girişinde bu konuyu açıkça şöyle ifade etmektedir: "Bu kitaptan kastımız ikâ (ritim) çeşitlerini sayıp, ıstılah örneklemesiyle açıklamak ve bu ikâlar hakkında bildiklerimizi ortaya koyup, bunların tashihini hissimize dayanarak gerçekleştirmek ve ikâyı kullanan sanatlardan misaller vererek ispatlamaktır..."(15)

Eserde sırasıyla şu konular ele alınmaktadır: İkâ ve ikâ unsurlarının tarifi, aslî ikâların sayısı, tasnif ve isimleri, aslî ikâlarda kullanılan terimler, ağır ikâlar, hafif ikâlar, muttasıl (bileşik) ve munfasıl (ayrık) ikâlar, İshak el-Mevsilî'nin ikâyla ilgili fikirlerinin eleştirisi, Ya'kup b. İshak

el-Kindî'nin ikâyla ilgili fikirlerinin eleştirisi.

Kitâbü'n fi'l-İkâ'ât

Fârâbî'nin ikâyla ilgili olarak kaleme aldığı *Kitâbü'n fi'l-İkâ'ât* adlı özet çalışması, *Kitâbü İhsâü'l-İkâ'ât*'inden farklı olarak ikânın pratik yönünü değil, ikânın teorik prensiplerini ele almaktadır. Risalenin bilinen tek nüshası, İstanbul Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi'nde 1878 nolu mecmuanın 160b-167a varakları arasındadır.(16) Eserin istinsah tarihi 815/1493'tür. Eserde ele alınan konuları şu şekilde tasnif edebiliriz: İkâ ve ikâyla ilgili terimlerin tarifi, 12 tane aslî ikâ kalıbı, aslî ikâların üç kategoride değerlendirilmesi, aslî ikâların hızlandırılması ve yavaşlatılması.

Fârâbî, aynı zamanda iyi bir icracı olması sebebiyle müzik ilminde ortaya koyduğu çalışmalarla Türk müzikî nazariyatına da asırlarca kaynaklık etmiştir. Şunu önemle ifade etmek gerekir ki *Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr*'in Türkçeye tercümesiyle birlikte eser, müzik nazariyatımıza daha çok hizmet vermeye devam edecektir.

DİPNOTLAR

- 1) Gültekin Oransay, *Müzik Tarihi*, Ankara 1976, s.78.
- 2) H.G. Farmer, "Müzik", *İA*, İstanbul 1993, VIII, 680.
- 3) Yalçın Çetinkaya, *İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi*, İstanbul 1995, s.87.
- 4) Ahmet Hakkı Turabî, *el-Kindî'nin Müzikî Risâleleri*, İstanbul 1996. MÜSBE basılmamış yüksek lisans tezi, s.38.
- 5) Alâeddin Jebri, "Fârâbî", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 162.
- 6) Ebû Nasr el-Fârâbî, *İhsâü'l-ülüm*, çev: Ahmet Ateş, İstanbul 1990, 104-5.
- 7) H.G. Farmer, *Historical Facts for the Arabian Musical Influence*, New York 1970, s.292.
- 8) İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân* (thk.: İhsan Abbas), Beyrut 1978, III, 309.
- 9) Fahrreddin Olguner, *Fârâbî*, İstanbul 1999, s.133-5.
- 10) Cihat Can, *XV. yüzyıl Türk Müzikî Nazariyatı*, MÜSBE basılmamış doktora tezi, İstanbul 2001, s.9-10.
- 11) H.G. Farmer, *Masâdirü'l-Mûsîka'l-Arabiyye*, (çev. Hüseyin Nassar), Kahire 1957, s.60-2).
- 12) Fârâbî, *Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebîr* (thk. Gattas Abdülmelik el-Haşebe ve Dr. Ahmed Mahmud el-Hıfni), Kahire 1967, s.37-8.
- 13) Hüseyin Sadettin Arel, *Türk Müzikîsi Kımindir*, İstanbul 1969, s.40.
- 14) Baron Rodolph D'Erlanger, *La Musique Arabe*, Paris, 1930, c. I, s. XXI.
- 15) Fârâbî, *Kitâbü İhsâü'l-İkâ'ât*, no 1705, 60b.
- 16) Amnon Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s.104.